

УДК 321.011:329.12

<http://orcid.org/0000-0002-7263-1958><http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.51239>

Г. М. Куц

ІДЕЯ СВОБОДИ В ЛІБЕРАЛЬНОМУ ТА ДОЛІБЕРАЛЬНОМУ ДИСКУРСАХ

Ліберальна експлікація феномену свободи є домінантною у сучасному політичному дискурсі. Разом з тим, суттєвий вплив на концептуалізацію поняття свободи здійснила доліберальна її версія, що була, зокрема, презентована у працях неоримських теоретиків. Саме ця інтерпретація стала основою розуміння свободи у класичному лібералізмі, для якого переважно була притаманною традиція осмислення свободи в негативному контексті (свобода від). У сучасному лібералізмі з'являється концепція позитивної свободи (свобода для). Відповідно, феномен свободи аналізують у двох взаємопов'язаних контекстах: негативному (свобода від) та позитивному (свобода для).

Ключові слова: свобода, лібералізм, позитивна свобода, негативна свобода.

Г. М. Куц

ИДЕЯ СВОБОДЫ В ЛИБЕРАЛЬНОМ И ДОЛИБЕРАЛЬНОМ ДИСКУРСАХ

Либеральная экспликация феномена свободы является доминантной в современном политическом дискурсе. Вместе с тем, существенное влияние на концептуализацию понятия свободы осуществила долиберальная ее версия, которая была, в частности, представлена в трудах неоримских теоретиков. Именно эта интерпретация стала основой понимания свободы в классическом либерализме, для которого преимущественно была свойственна традиция осмысления свободы в негативном контексте (свобода от). В современном либерализме появляется концепция позитивной свободы (свобода для). Соответственно, феномен свободы анализируют в двух взаимосвязанных контекстах: негативном (свобода от) и позитивном (свобода для).

Ключевые слова: свобода, либерализм, позитивная свобода, негативная свобода.

G. M. Kuts

IDEA OF FREEDOM IN THE LIBERAL AND PRE-LIBERAL DISCOURSES

The liberal explication of a phenomenon of freedom is dominant in a modern political discourse. At the same time, essential influence on conceptualization of category of freedom was carried out by its pre-liberal version which, in particular, has been presented in works of the Neo-roman theorists. This interpretation became a basis of understanding of freedom in classical liberalism for which the tradition of judgment of freedom in a negative context (freedom was mainly peculiar from). In modern liberalism there is a concept of positive freedom

(freedom for). Accordingly, freedom phenomenon is analyzed in two interconnected contexts: negative (freedom from) and positive (freedom for).

Key words: *freedom, liberalism, positive freedom, negative freedom.*

Постановка проблеми. Поняття свободи – фундаментальна категорія лібералізму. Лібералізм заявив про себе в Європі у XVII-XVIII ст. як могутня ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, проголосивши пріоритетність політичних, громадянських та економічних свобод. Ліберальний світогляд визнає ідеал індивідуальної свободи в якості універсальної мети. Самоцінність індивіда, його відповідальність не лише перед суспільством, але й перед собою, право на самореалізацію кожного, вільний розвиток та самоствердження складають основу принципу свободи особистості, який є базовим для всього ліберального дискурсу.

У цілому, ліберальна експлікація феномену свободи є домінантною у сучасному політичному дискурсі. Разом з тим, суттєвий вплив на концептуалізацію поняття свободи здійснила доліберальна її версія, що була, зокрема, презентована ще у працях неоримських теоретиків.

Аналіз актуальних досліджень. В осмисленні феномену свободи співіснують філософські, морально-етичні, політологічні та інші експлікації (Р. Арон, І. Берлін, Т. Гоббс, Г. Зіммель, І. Кант, Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Ролз, К. Скіннер, Б. Спіноза, Ф. А. фон Хайек та ін.).

У класичному лібералізмі концептуальна палітра висвітлення свободи доволі різноманітна. Т. Гоббс під свободою мав на увазі відсутність зовнішніх перепон [3, с. 163]. На думку Б. Спінози, свобода – це усвідомлена необхідність, причому саме свобода є метою держави. Адже, «чим менше дають людям свободи думки, тим більше ухиляються від стану найбільш природного і, відповідно, тим більш насильницьки панують» [13, с. 221]. Як зазначав Ш.-Л. Монтеск'є, свобода – це «право робити все, що дозволено законами» [9, с. 289]. А з точки зору І. Канта державний устрій має бути заснований на принципі пріоритетності людської свободи згідно з законами, завдяки яким свобода кожного поєднується зі свободою всіх інших

[6, с. 223]. Як зазначено у Декларації прав людини та громадянина (1789 р.): «свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому: таким чином, здійснення природних прав кожної людини обмежене лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Ці межі можуть бути визначені тільки законом» [4, ст. 4].

Метою статті стало виявлення специфіки розуміння поняття свободи у сучасному політичному дискурсі. **Завдання** статті полягає у порівнянні ліберальної та доліберальної інтерпретацій свободи, визначенні особливостей концептуалізації цього поняття та їх впливу на сучасний політичний простір.

Виклад основного матеріалу. Свобода, рівність і братерство – основоположні категорії лібералізму – не що інше як «євангельські цінності». Своєрідною проекцією християнства виступає ідея свободи в ліберальному дискурсі. Лібералізм, як і християнство, «визнає норми та встановлює межі свободи і прав однієї людини чіткими, а не розмитими межами прав і свобод іншої людини» [14]. Мається на увазі та обставина, що в християнстві свобода індивіда обмежується заповідями («не убий», «не вкради» тощо), що, врешті, сприяє зростанню відповідальності перед собою та іншими. Світська (ліберальна) проекція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи не етичними заповідями, а положеннями законів, стимулюючи таким чином відповідальне ставлення індивіда як до своєї особистості, так і до оточуючих його людей.

На думку Г. Зіммеля, поняття свободи корелює з концептом індивідуальності, яка виникає в епоху Відродження завдяки змінам у суспільній організації. Під індивідуальністю він розумів «внутрішнє та зовнішнє звільнення індивіда із середньовічних общинних форм» [5, с. 193]. Індивідуалізм епохи Відродження Г. Зіммель називає «індивідуалізмом вирізнення», коли індивід, бажаючи приголомшувати і дивувати, самоутверджувався інколи досить незвично. Накопичення індивідуалізму, процес його становлення завершується лише у XVIII ст. Ідеалом індивідуалізму стає не «вирізнення», а свобода, оскільки недостатність

суспільних форм тогочасного життя обмежувала енергійність індивіда [5, с. 194]. Під свободою малася на увазі природна рівність індивідів, коли кожен індивід сприймався не як окремий диференційований суб'єкт, а як людина взагалі. Інакше кажучи, кожен індивід прагнув досягти якогось досконалого універсального образу, створеного тогочасною епохою. Саме цей універсальний образ і нівелював індивідуальність, був «індивідуалізмом єдності на противагу індивідуалізму одиничності» [5, с. 199], що виникнув у XIX ст. та розвинувся у XX ст.

Ідея свободи була суттєво переосмисленою в дискурсі сучасного лібералізму. Для класичного лібералізму, як зазначав І. Берлін [2], була притаманною традиція осмислення свободи в негативному контексті (свобода *від*), коли вважалося, що свобода необхідна індивіду для позбавлення від певних обмежень, для того, щоб людина могла робити все, що їй заманеться. У сучасному лібералізмі з'являється концепція позитивної свободи (свобода *для*), свободи для саморозвитку, для розширення спектру власних можливостей [8]. Позитивна свобода – це, насамперед, влада людини над собою, над своїми бажаннями, послідовна раціоналізація власних дій. Так, на думку, Дж. Ролза, «основні свободи визначаються інституційними правами та обов'язками, які уповноважують громадян робити, при бажанні, різні речі й забороняють при цьому втручатися іншим. Основні свободи є структурою легально захищених шляхів і можливостей» [11, с. 310].

Тобто, феномен свободи у сучасному лібералізмі в основному аналізують у двох взаємопов'язаних контекстах: негативному (свобода *від*) та позитивному (свобода *для*) [7]. Концепція «негативної» свободи з'явилася значно раніше, ніж концепція «позитивної» свободи. Це обумовлено концептуалізацією свободи у «доліберальному» дискурсі – концепції неоримських теоретиків (Дж. Бремхолл, Д. Дігс, Г. Уільямс та ін.), які всебічно аналізували це поняття у політичному контексті ще на початку XVII ст. (до появи лібералізму). Неоримське тлумачення свободи, як зазначає К. Скіннер, виходить з того, що вільною вважається та держава чи

республіка, в яких закони узгоджуються з усіма громадянами [12, с. 35]. Це положення базувалося на аналогії з людським організмом (тілом). Згідно з цією метафорою, держава – це політичне тіло, яке може функціонувати за умови гармонії між всіма частинами тіла (тобто, громадянами). Якщо в якихось питаннях відсутня згода громадян, то політичне тіло не підкоряється власній волі, отже, йому не притаманна свобода.

Метафора політичного тіла призвела до появи ще однієї важливої ідеї стосовно розуміння свободи: «правління вільної держави має в ідеалі забезпечувати здатність індивідуального громадянина до реалізації свого права на участь у розробці законів» [12, с. 37]. Аналогія між природним та політичним тілом породила ще одну цікаву ідею: якщо людина втрачає свободу – вона стає рабом. Звідси – лише крок до такого висновку: якщо держава (нація) втрачає свободу (тобто, не керується законами, які сама для себе створює), вона теж попадає в рабство, під панування іншої держави чи народу. Відповідно, всі тези зводились до однієї: вільним можна бути лише у вільній державі. Саме тому поняття свободи постійно протиставлялося поняттю рабства, що пояснює ту обставину, чому експлікація свободи в негативному контексті (свободи *від*) появилася раніше, ніж експлікація свободи в позитивному контексті (свободи *для*).

Доліберальному осмисленню феномену свободи (зокрема, неоримськими теоретиками) була притаманна ще одна особливість. Неоримська та ліберальна інтерпретації свободи втілюють конкуруючі стандарти автономії. У контексті ліберальної інтерпретації свободу можна вважати автономною, якщо стосовно неї ніхто не здійснює примусу. А з точки зору неоримської інтерпретації свобода лише тоді автономна, якщо їй не загрожує навіть небезпека примусу. Класичні ліберали прагнули дискредитувати неоримську теорію вільних держав. Обидві сторони вважали, що метою держави має бути збереження свободи громадян. Класичний лібералізм – позиція якого стосовно практики мислення свободи залишилася домінуючою в історії – підкреслює, що «держава виконує цей обов'язок,

якщо дозволяє своїм громадянам не відчувати несправедливого чи непотрібного втручання при реалізації вибраних ними цілей» [12, с. 99]. З точки зору неоримських теоретиків цього недостатньо, «держава зобов'язана також забезпечити, щоб її громадяни не попадали в залежність від волі інших, якщо цієї залежності взагалі можна уникнути» [12, с. 99]. Мається на увазі не лише особиста експлуатація, але й свавілля чиновників на місцях.

У сучасному розумінні лібералізм – це суспільно-політична доктрина, що, базуючись на визнанні мирних методів управління та політичних свобод індивіда, обмежених дією законів, сприяє трансформаційним перетворенням політичного простору, детермінуючи зрушення та зміни еволюційного характеру задля здійснення суспільних реформ, метою яких є свобода особистості.

Сьогодні, зазначає М. В. Попович, вже загально визнано, що «соціальна система, яку називають європейською або ширше – західною, ґрунтується на трьох головних цінностях: ринкова економіка («капіталізм»), парламентська демократія й національна державність. Ці цінності є різними виразами принципу свободи: свободи як економічної незалежності індивіда від соціальних сил, ґрунтованої на приватній власності; політичних свобод як можливостей брати участь в управлінні державою; національної свободи як незалежності від чужоземного панування» [10, с. 537].

На думку Р. Арона, базові принципи лібералізму можна звести до двох постулатів: «шанування особистих свобод і мирних методів керівництва» [1, с. 36]. Сьогодні лібералізм уже втратив монополію на ці принципи, оскільки вони набули статусу загальнолюдських. Їх беруть на озброєння різні політичні сили, причому, іноді з кардинально відмінними поглядами на суть політичної діяльності. Разом з тим, саме ці два базових положення стали своєрідною платформою для більшості постулатів лібералізму.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Помітною особливістю сучасного політичного розвитку стосовно проблематики свободи є зміна пріоритетів в підходах до її осмислення. Для класичного

суспільно-політичного дискурсу, що акцентує вічне, інваріантне та незмінне, концепт «свобода» корелює насамперед з поняттям необхідності. Раціональність, детермінізм, незмінність, універсальність – ключові поняття статичного типу мислення, в жорсткі рамки якого було прийнято вписувати цю категорію. В змістовному плані концепт свободи набуває сьогодні більш вагомій значимості, ніж в попередні епохи, перетворюючись в ключове поняття нової раціональності. Поняття спонтанності, мінливості, непередбачуваності, випадковості найтісніше корелюють з концептом свобода, виступаючи характеристиками нового – динамічного – типу мислення.

Подібний погляд на світ породжує трансформації у свідомості, зміну концептуальних пріоритетів. Якщо прийняти мінливість як реальність і як тип мислення, відразу у свою чергу постає завдання зміни багатьох оціночних категорій. Нестабільне виявляється пріоритетнішим за стабільне, випадкове – за необхідне, відносне – за абсолютне. Відбувається щось на зразок зміщення основоположних категорій, що задає основні структури мислення. Така трансформація стосується насамперед свободи. Саме ця категорія вказує на зміну пріоритетів в мисленні, своєрідне перенесення акцентів, вихід на передній план спонтанності і минулості, відмову від погляду на світ з точки зору стабільності та вічності.

Поняття свободи стає сьогодні важливим пунктом осмислення та переосмислення сучасної суспільно-політичної проблематики, актуалізуючись по-особливому в тих схемах діяльності, які інтегровані в повсякденний людський досвід. Адже сьогодні саме в повсякденному досвіді традиції та стандарти діяльності перестають відігравати колишню роль, оскільки дії та поступки людей втрачають риси природності стереотипних актів. Автоматизми людської поведінки уступають місце сукупності оригінальних орієнтирів, створюваних людьми в процесі вирішення конкретних життєвих завдань. Відповідно, як ліберальна, так і доліберальна

інтерпретації свободи мають право на існування у сучасному політичному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Реймон Арон ; [пер. з фр. Г. Філіпчук]. — К. : Юніверс, 2006. — 272 с.
2. Берлін І. Чотири есе про свободу / Ісая Берлін ; [пер. з англ. О. Коваленка]. — К. : Основи, 1994. — 272 с.
3. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс // Сочинения : В 2 т. / Томас Гоббс ; [пер. с лат. и англ. Н. Федорова, А. Гутермана ; сост., ред., авт. примеч. В. В. Соколов]. — М. : Мысль, 1991. — Т. 2. — 731 с. — С. 5–285.
4. Декларация прав человека и гражданина 1789 года : Принята Учредительным собранием 26 августа 1789 г. [Электронный ресурс] // Французская Республика. Конституция и законодательные акты / [пер. с фр. : В. В. Маклакова, В. К. Пучинского, В. Л. Энтина / сост. : В. В. Маклаков, В. Л. Энтин]. — М. : Прогресс, 1989. — 448 с. — С. 26—29. — Режим доступа : <http://liberte.newmail.ru/declaration.html>.
5. Зиммель Г. Индивид и свобода / Георг Зиммель // Избранное. Том 2. Созерцание жизни / Георг Зиммель ; [пер. с нем.]. — М. : Юрист, 1996. — 607 с. — С. 193—200.
6. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант ; [пер. з нім. та примітки І. Бурковського / передм. А. Лой]. — К. : «Юніверс», 2000. — 504 с.
7. Куц Г. М. Ліберальні трансформації політичного простору : [моногр.] / Г. М. Куц ; [за наук. ред. Ю. І. Макара]. — Харків : Віровець А. П. ; «Апостроф», 2011. — 300 с.
8. Куц Г. М. Проблематика ідентичності в ліберальному контексті / Г. М. Куц // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2007. — № 785. — Вип. 10. — 196 с. — С. 79—85.
9. Монтескьє Ш.-Л. О духе законов / Шарль Луи Монтескьє // Избранные произведения / Шарль Луи Монтескьє ; [пер. с фр. ; ред. И. Щербина]. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. — 800 с. — С. 157—733.
10. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. — [2-е вид., випр.]. — К. : «АртЕк», 2001. — 728 с.
11. Ролз Дж. Політичний лібералізм / Джон Ролз ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. — К. : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2000. — 382 с.
12. Скиннер К. Свобода до либерализма / Квентин Скиннер ; [пер. с англ. А. В. Магуна / науч. ред. О. В. Хархордин]. — СПб. : Издательство Европейского университета в С.-Петербурге, 2006. — 120 с.
13. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / Бенедикт Спіноза ; [пер. з лат. В. Литвинов ; вст. слово В. Литвинова]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. — 237 с.
14. Шульга С. СМІ: о совместимости христианских и либеральных идей [Электронный ресурс] / Светлана Шульга. — Режим доступа : <http://news.invictory.org/issue13662.html>.